

KÖNYVSZEMLE

Fenyő Sarolta (szerk.)

A meggyőzéstől a manipulációig

(From convincing to manipulating)

Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 2009. 191 p.

„A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Modern Filológiai Intézete a Magyarországi Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) kezdeményezésére 2009 januárjában konferenciát rendezett, amelynek központi témája a meggyőzés és a manipuláció fogalmának tisztázása és kérdéskörének feltárása volt” (Előszó, 3). Huszonhét előadás hangzott el, huszonháromnak a szövegét tartalmazza a könyv huszonöt szerzőtől. Az előadók 40%-a miskolci (1 szegedi, 1 nyíregyházi, 1 budapesti, 2 dunaujvárosi, 1 pilliscsabai, 2 egri, 2 debreceni, 4 pécsi, 10 miskolci). Feltűnő tehát a budapesti és a dunántúli intézmények hiánya (Pécs kivéve).

A kötet szerzőinek és szerkesztőinek célja, hogy „tudományosan is megalapozott ismereteket” közöljenek a hatékony kommunikációról (Előszó, 3). A hatékony és meggyőző nyilvános beszédéről, a retorikáról majd két és fél ezer éve vannak Európában tudományosan is megalapozott, elméleti és gyakorlati ismereteink. A kommunikációelmélet azonban viszonylag új tudomány, ezért „a kommunikációs modelleket általában jellemzi az általános elméleti megfontolások szegénysége” (Antonia Kloskowska¹). A kommunikáció gyakorlatát és benne a hatékonyságot és a meggyőzést alapvetően átalakították a XIX–XXI. századi, felgyorsult társadalmi-politikai-gazdasági változások (az amerikai el-

nökválasztás rendszere, a lenini/sztalini és a hitleri propaganda, a reklám és a marketing, a manipuláció és a globalizáció) és az ugyancsak egyre gyorsuló technikai fejlődés, amelyek lehetővé tették annak a jelenségnek a burjánzását és terjeszkedését, amit ma összefoglalóan médiának nevezünk. Következésképpen – bár a hatékony és meggyőző kommunikáció szerepe alapvetően ugyanaz, mint volt Platón, Arisztotelész, Quintilianus és Augustinus felfogásában (beszéddel irányítjuk és alakítjuk a világot, mégpedig vagy jól, vagy gonoszul) – gyakorlata korábban elképzelhetetlen és rohanó módon alakult. Az ember maga teremtett magának olyan lehetőségeket, amelyek őt magát is maguk alá temethetik. Az emberi szomjúság oltásához többnyire elég néhány pohár víz. A szökőárba azonban belefulladunk. Hasonlóképpen az információáradat, a tömeges, egyidejű és látszólag korlátlan, illetve minden eddiginél korlátlanabb hozzáférés az információkhoz nem jár feltétlenül többletinformációval. Emiatt nem egyszerűen divatos a kommunikációval való foglalatosság, hanem létkérdés, és megvan ennek a kötetnek is a létjogosultsága – még a már-már beláthatatlanná váló kommunikációs szakirodalomban is. Az új körülmények, az új eszközök és a felpörgetett idő elbizonytalanították, netán használhatatlanná tették évezredekken át csiszolt fogalmainkat. A fogalmakkal való birkózás, a fogalmak tisztázásának igénye és tudományos erénye végigvonul az egész kötetben. Legelőször költőink, íróink döbrentek rá a kommunikációs zavarok gyökerére, arra, hogy „gyalázatos hazugok, akik hamisan játszottak velünk, megrontották a szavak becsületét és hitelét” (Karinthy Frigyes, 1917), hogy ezért felelősség terhel minket is, mert hozzánk is „már hűtlen lettek a szavak” (Babits Mihály, 1937–1938). Legvégül pedig kínlódva sóhajtott az író helyettünk is: „Engedjétek hozzám jönni a szavakat” (Sütő András, 1977).

¹ Kloskowska, Antonia (2004): A társadalmi kommunikáció situációja. In: Béres István – Fehér Katalin (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Zsigmond Király Főiskola, pp. 29–43.

Ezért vesződik majdnem valamennyi szerző írása elején a kommunikáció, a meggyőzés és a manipuláció meghatározásával, körülírásával és megkülönböztetésével, amit semmiképpen sem tekinthetünk fölösleges ismétlésnek, hanem a tudományosság elemi feltételének a vázolt történeti helyzetben. A bevezető tanulmány ehhez a fogalmi tisztázáshoz igénybe veszi a hagyományos nyelvtani, logikai, stilisztikai, retorikai terminus technicusokat, mint a metafora, a hiperbola és a modalitás (Simig Ákos – Simigné Fenyő Sarolta: Szóbeli befolyásolás – meggyőzés és manipuláció, 5–14). Mivel a beszéd egyetlen „állatfajnak”, az embernek kizárólagos tulajdonsága, az ember a fizikai (erőszakos) ráhatást hatékonyan tudja helyettesíteni a beszéddel. Nem véletlen tehát, hogy a kognitív nyelvészet nyomán ismét előtérbe került a minden kultúrában és minden nyelvben érvényesülő harcmetaforák szerepe. A magyar nyelv sem kivétel ez alól, és jó, ha erre és a *meggyőzés* történeti, kulturális és magyar nyelvi beágyazódására (*beláttat, késztet, rávisz, rávesz, rászéd, becsap* stb.) ráirányítjuk a figyelmet a Magyar Köztársaság botladozó demokráciájában (Bodnár Ildikó: *A meggyőző* ige szinonimái, 54–59).

A kötet második tanulmánya kiegészíti és megpróbálja egységbe foglalni a hagyományos retorikai fogalmakat az újabb, információelméleti és viselkedés-lélektani fogalmakkal, illetve ráépíti a korábbiakra a későbbieket, mint a tervezés, konstruálás, csatorna, üzenet, kód, közlő, befogadó, verbális, vizuális stb. (Aczél Petra: *Meggyőző kommunikáció – A tervezés, az üzenet, a kód és a hatás retorikája*, 15–31). Ezek egyikét és másikat bontja ki és részletezi több előadás is.

Manapság talán a legfontosabb, amire föl kellene hívni minden ember figyelmét, hogy nem csak a műalkotások, szépirodalmi művek, költemények vannak rendkívül körültekintően megszöve-megszövegezve, hanem a beszédhelyzethez és a funkcióhoz függően rendkívül gondosan van megtervezve minden nyilvános kommunikáció, politikai megnyi-

latkozás, konfliktuskezelés, terápiás kezelés és főként a médiában elhangzó és leírt szövegek (Boda István Károly – Porkoláb Judit: *Retorikai tervező gondolkodásmód kommunikációelméleti megközelítésben*, 44–53). Szándékaink elérése és/vagy elkendőzése mindig (előzetesen, kisebb és nagyobb nyelvi szinteken megtervezett, a feltételezett, illetve várható körülményekre tekintettel lévő) stratégia mentén történik (Kabán Annamária: *Konstruktív formák a diskurzusban*, 104–107).

A hagyományos paradigma szerint a társadalomban vannak bárányok, farkasok és báránybőrbe öltözött farkasok². A XX–XXI. századi paradigmában a felsoroltak mellett megjelentek a farkasbőrbe bújtatott bárányok is. Ember legyen a talpán, aki a médiakommunikáció által vezérelt demokráciában ki tud igazodni, hogy ki kicsoda. Használhatatlanná váltak a korábbi jó – rossz, igaz – hamis, csúnya – szép stb. szembeállítások. „A populizmus grammatikája” (Lendvai Endre, 130–137) megkülönböztetések (összehasonlítások és szembeállítások) sorozatával kísérel meg az eligazítást, és kalauzol a felszín, az álarc és az álca mögé, elsősorban a pragmatika segítségével. A látvány elsődlegessége és hatékonysága felerősödött a globalizáció miatt is megszaporodott vizuális kommunikációban (nincs nyelvi, fordítási nehézség), de a vizuális kommunikációban a digitális technikával létrehozott kép hitelessége vagy hiteltelensége (farkasálarc-e vagy valódi farkaspofa) technikailag bizonyíthatatlanná vált. Nem is szólva arról, hogy a látványban a világnak mindig neurofiziológiailag, lelkileg, társadalmilag és történetileg feldolgozott képét látjuk (Tokaji Ildikó: *Meggyőzés és manipuláció vizuális eszközökkel*, 172–179). Paradoxonhoz értünk: végleg lehetetlené válik a biztonságos tájékozódás, kivéve, ha ennek lehetetlenségét vagy legalábbis az efféle csomagolástechnika állandó meglétét tudatosítjuk. Nem ok nélkül terjed a mondás,

² Máté evangéliuma 10, 16; Lukács evangéliuma 10, 3

hogy „akkor is hazudik, ha kérdez”. Résen kell lennünk, mert a kérdés sem feltétlenül a téma vagy az értelmezési keret behatárolása, hanem befolyásolás, hiszen különféle és kivédhetetlen előfeltevéseket is tartalmaz. Ilyenek azok, amikre az igent mondók valójában tagadnak, a nemet mondók pedig állítanak (79; Dobos Csilla: Információszerzés vagy manipuláció? A kérdésekhez kapcsolódó előfeltevések és implikációk mint a befolyásolás eszközei, 76–83).

A kommunikációban a résztvevőknek további terhet jelent a hatékonyságot és a meggyőzést illetően is a globalizációval járó kulturális különbségek egyre gyakoribb szembesülése és a nyelvi-kulturális fordítás kényszere. „A nem verbális kommunikációs eszközök különböző szituációbeli alkalmazásai” (család, munkahely stb.) „kultúrafüggő elemek” (43). Ez bizony megnehezíti, hogy a verbális kommunikációt szükséghelyzetben és a saját kultúránkban szokásos módon helyettesítsük a nem verbális eszközökkel, vagy kiegészítésként vagy megerősítésként stb. használjuk őket (Bajzát Tünde: Meggyőzés és manipuláció a különböző kultúrákban, 38–43). Nehéz megvonni a határt az értelmezés és a (nem tudatos) manipuláció között, különösen akkor, ha a célnyelv kultúrája és konnotációi megkívánják, hogy szó szerint épp az ellenkezőjét fordítsuk annak, amit a forrásnyelv közöl. Erre kényszerülnek például a fordítók a hagyományosan buddhista kultúrájú nyelvek bibliafordításában. Az „úgy szerette Isten a világot” (János evangéliuma 3, 16) szó szerinti fordításban körülbelül azt közölné thai nyelven, hogy „Isten annyira megkívánta ezt a földi világot” (33; Albert Sándor: A fordító mint kommentátor és manipulátor, 32–37). Újabb csavar és fordítási feladat, amikor az afrikai vagy indiai író angolul ír, tehát párhuzamosan másik kultúrába beágyazottan, és ezt kell – ha lehetséges egyáltalán – sértetlenül, manipulálatlanul, veszteség nélkül átmenni egy harmadik nyelvi és kulturális beágyazódásba. (Spiczéné Bukovszki Edit: Manipuláció a posztkoloniális for-

dításokban, 164–171). Miután a Magyar Köztársaság egyik legnagyobb kereskedelmi partnere még mindig a Német Szövetségi Köztársaság, nem véletlen, hogy a kulturális kommunikáció gyakorlatában kiemelkedő szerepe van a német üzleti kapcsolatoknak. A kulturális determináltság kettős, mint ahogy egyik népnek a másíkról kialakított sztereotípiái is kettősek: a németek tárgyalási kultúráját többé-kevésbé másként jellemzik az angol, a dán, a szlovák, a cseh és a magyar szerzők. Talán az közös bennük, hogy a németek rendszerszemléletűek, ennek tudatában is vannak, és ez a fölényesség benyomását kelti a tárgyalópartnerekben (Borgulya Ágnes: A meggyőzés a kulturális kommunikáció nézőpontjából: a német üzleti tárgyalások, 60–67). Évtizedeken át a legnagyobb kereskedelmi partnerünk nem Németország volt, hanem a Szovjet(orsz)unió. Szerencsétlen és haszontalan folyamat, hogy az elmúlt két évtized alatt – eufemisztikusan szólva korábbi túlzott jelenléte után – Oroszország és az orosz nyelv oly hirtelen a háttérbe, sőt az ismeretlenségbe szorult a magyar társadalomban és politikában. Ezért is üdvözlendő a mai orosz mentalitással való törődés (Cs. Jónás Erzsébet: A mai oroszok mentális önképe mint a manipulálhatóság alapja, 68–75). Emlékezve negyven-ötven évvel ezelőtti társalgásomra orosz kiskatonával, számomra az a feltűnő a tanulmányban, hogy a klasszikus orosz irodalomból is ismert hagyományos orosz beállítódáson mintha semmit sem változtatott volna a hetven év kommunizmus.

A magyar nyelvben nem lévén nyelvtani nem, a feminizmus nyugati szélsőségei nem tudtak begyűrűzni³, ám a *gender studies* kezd a tudományos korrektség feltételévé válni, és nem teljesen alaptalanul, mert nem csak az orosz kultúrában van középponti szerepe (a vallásnak és) a nőnek (69), hanem valaha erősen elvált például a magyar paraszti női és

³ Például nyelvészeti szempontból röhejbe fulladt a német feminista bibliafordítási kísérlet, mert a *lélek/szellem* a héberben nőnemű (*ruah*), a görögben semleges nemű (*pneuma*), a németben pedig hímnemű (*Geist*).

férfi kultúra. Vajon ma mi a helyzet? Erre kapunk három, részbeni választ a nyelvhasználati különbségeket illetően. Miközben a társadalmi sztereotípiák a beszéd- és beszélgetés-készséget pejoratívan a nőkhöz kötik, a női retorikával és érveléstechnikával aránylag keveset foglalkoztak. Míg a női beszélők számára fontos a „húzó/bevonó-effektus” alkalmazása, a férfi beszélők nem feltétlenül használják az uralkodó „toló-effektust”, és a férfi-női nyelvhasználat különbségeit is árnyalják a kultúra- és szituációfüggő elemek (Kegyessé Szekeres Erika: A meggyőzés stratégiái férfi és női beszélők monologikus megnyilatkozásaiban, 108–118). A „nemre jellemző, magas szintű verbális [és non-verbális] képességek alkalmazásának” árnyalt mikro-elemzéséből felfejlik, hogy „a női politikusok kiváló érzékkel lépnek a meggyőző kommunikáció és a manipuláció ... határterületeire”, de amelynél, a tévéinterjúknál – a szerző véleményével ellentétben – egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni a kérdező nemét és politikai állásfoglalását (85, 89; Eklics Kata: A meggyőzés eszközei a politikus nők dialógusaiban, 84–89). Részben a gender studies-hoz, részben az interkulturális bűvárkodásokhoz kapcsolódik a *Nők Lapja* és a *Cosmopolitan* sokoldalú összehasonlítása és szembeállítása, az előbbi a maga „koncepcionális esetlegességével”, az utóbbi a „rafinált”, „tudatos, profi tervezésével” (93, 95; Huszár Ágnes: Barátnők közt. Női magazinok manipulációs stratégiái, 90–95). A foglalatatoskodást azzal, hogy vajon a gender studies-t milyen frusztrációk váltják ki a szerzőkből és a társadalomból nálunk és más nemzeteknél, okvetetlenkedő kíváncsiságunkat feladva bölcsebb a lélektan és a mélylélektan művelőire hagyni.

A kötet több értekezése különféle beszéd- és írásműfajok kommunikációs retorikájának sajátosságait veszi szemügyre (szakcikk, reklám stb.). A főiskolások körében végzett kérdőívés vizsgálat megbízható forrás a tanári beszéd retorikájának megítéléshez. A szabad előadás a felolvasás ellentétéként, ha nem is

kizárólagos, de az egyik elsődleges tényezője a hatékonyságnak és a meggyőzésnek. Új jelenség (és talán amerikai hatás), hogy a hallgatók egy része igényli a beszélgetéses részt a tanári előadásban (Kukorelli Katalin: Aki meggyőző akar lenni, annak szabadon kell beszélnie! Meggyőző információközvetítés az előadásokon? 119–129). Nyugaton évtizedek óta dolgoznak a humán és a természettudományok retorikáján, szétválasztva az anyanyelven író és a nem anyanyelven (általában angolul) író tudósok stílusát, külön is figyelve a médianyelv hatását a tudományos címadásban. Meglehetősen nagy korpuszon alapul a könyv egyik beszámolója, amelyik találó példákkal világítja meg a tudományos címadás leggyakoribb fajtáit (szójáték, kérdés, utalások, olvasó bevonása stb.; Nagano Robin: „Ezt olvasd el!” – Meggyőzés a szakfolyóiratokban megjelenő cikkek címében, 148–157).

A hírek természetéhez ma már hozzátartoznak a rejtett befolyásolás (manipuláció) és a megtévesztés (propaganda) nyelvi eszközei. Az etikai kérdések „nagy vihart kavarva igen gyorsan a feledés homályába vesznek” (185; Zimányi Árpád: Befolyásolási technikák hírszövegekben, 180–186). Persze semmi sem új a nap alatt. Hétköznapijaink élőbeszédében és annak művészi feldolgozásában sokszor szembesültünk az elhallgatás, a hazugság, a megtévesztés, a dezinformáció különféle fajtáival: „Mit csinálsz? – Alszom. – ... nem is aludtál. – De igen. Te ébresztettél föl” (145). Nem etikai megközelítésben ezek a technikák másnak állítják be a tárgyi valóságot, mint ami, és nem személynek, hanem tárgynak tekintik a másik embert (Lőrincz Julianna: Az interperszonális megtévesztés nyelvi kifejezőeszközei Kosztolányi Dezső Aranysárkány című kisregényében, 143–147). A hazugság és a képmutatás nem hagyja érintetlenül a nyelvtörvények gyakorlatát sem. Erről még az üzletelnevezések és a reklámok is vallanak, mint ahogy általában „vallanak a társadalmi eseményekről, az őket készítőkre érdekeiről és rólunk, reklámbefoga-

dókról egyaránt” (161; Ozsvár Erzsébet: *Nyelvválasztás: meggyőzési stratégia? Nagyvárad* üzletelnevezések és reklámfeliratok vizsgálata, 158–163).

A kötet teljességéhez hozzátartozik egy valaha beszédeiről is híres külföldi és egy mai magyar politikus retorikájának megvilágítása. Churchillnek mind politikáját, mind beszédeit számos elítélő nyilatkozat és írás taglalta már életében. Senki nem vonhatja kétségbe azonban nagy formátumú alakját, beszédeinek a világtörténelem legnagyobb szónokaihoz hasonlítható mesteri retorikáját. Egyetlen rövid beszéde is a retorikai eszközök teljességének a tárháza. Ebből a meggyőzés folyamatának szakaszait mutatja be Lénárt Levente (*A meggyőzés eszközei* Sir Winston Spencer Churchill beszédeiben, 138–142). Ugyancsak egy, de nagyon is figyelemre méltó retorikai tényezőt, illetve eszköztárat, „az információszerzés (látás, hallás... stb.), a gondolkodás, az emlékezés és az információcsere (beszéd, ... írás, olvasás, ... stb.) folyamatait” (97) tárja föl jól kiválasztott korpuszon, Orbán Viktor beszédén keresztül Illésné Kovács Mária és Simigné Fenyő Sarolta (*A metainformációs nyelvi elemek szerepe egy politikus nyelvhasználatában*, 96–103). Mindhárom szerző felfedi elemzése végén a két politikus iránti szimpátiáját, illetve antipátiáját, de ez egyáltalán nem válik az ezt megelőző szövegvizsgálat tudományosságának rovására.

Dicséri a konferenciaszervezőket, a kötet szerkesztőit és természetesen a szerzőket, hogy mindegyik tanulmány elején kivonatot, végén pedig összefoglalót találunk, amelyek könnyű és gyors tájékozódást biztosítanak az olvasónak. A magyar nyelvű tudományos szövegek kultúrájában ez a szerkesztésmód – sajnálatosan – nincs elterjedve, mint ahogy az sem, hogy a szerző munkahelyét, postai és e-mail címét is közlik a kötet végén (187–188). Minden tanulmányt alapos vagy némileg alkalmi szakirodalom zár le. Ami azonban nem elhanyagolható szempont: mindegyik – kifejtetten vagy bennfoglaltan – eljut a haté-

kony és meggyöző kommunikáció etikai elágazásához. Gyakran szembesülünk azzal, hogy egy-egy tudomány legvégső alapjaihoz eljutva másik tudomány területére kell átlép-nünk, ahol is már nem vagyunk feltétlenül kompetensek. A fizikusok ma úgy vélik, hogy a jelenleg ismert, gyorsulva táguló világegyetem körülbelül 14 milliárd éve egy (kiterjedés nélküli?) pontból felrobbanva keletkezett (*big bang*). De hogy mi volt előtte, nem kérdezhetik, mert át kellene tévedniük valamiféle filozófia, netán teológia területére, és oda jutnának, hogy kétségbe vonnák a (hagyományos) anyag(fogalom) létezését is, mint Heisenberg. A biológusnak meg kell állnia az élet mivoltánál és miértjénél, a pszichológia pedig egyetlen dologgal nem foglalkozhat, ti. hogy van-e a lélek. Hasonlóképpen a retorika, a hatékony és meggyöző kommunikáció mindig etikába torkollik. Érthető, hiszen – és visszatértünk ennek a könyvismertetésnek a kiindulásához – az ember az egyetlen „állatfaj”, amelyikkel genetikailag adva van mind a beszéd, mind az erkölcs, vagyis az erkölcsös és az erkölcstelen szükségképpen

Bencze Lóránt

Joó, Etelka **Translation in Theorie und Praxis**

Nyíregyháza: Bessenyei György
Könyvkiadó, 2008. 190 p.

Joó Etelka könyvének címe azt sugallja, hogy a szerző a fordítás folyamatát járja körül. Erre utal a címben szereplő „Translation”. Az olvasó érdeklődéssel fordul a könyv felé, amely azonban nemcsak a fordítást, hanem a tolmácsolást is görcső alá veszi. A cím kissé félrevezető, szerencsésebb lett volna a „Translatologie” terminus használata.

A könyv két nagy egységre tagolódik: elméleti és gyakorlati részre. Bár Magyaror-